Мама почала нервуватись. Надворі, щоправда, тільки-но починало вечоріти, до приходу гостей лишалося ще добрих п'ять годин, усе "печене" й "варене", як каже дід Спиридон Харитонович, було вже готове, але мамі, як і завжди перед святом, усе ще здавалося, ніби чогось бракує, ніби ще чогось не передбачила вона. А чого саме? Випити є що, закусити й поїсти смачного — поготів. І все ж... Купити грибків би слід. Охочі до них будуть. А головне, ще ж і ялинку не прикрашено та й докупити б треба ялинкових цяцьок дітям. Треба поспішати!

Мама вже хотіла одягати пальто й іти, а тут, на біду, ще Федя причепився:

— І я з тобою, мамочко! Ходім на Хрещатик — там лебеді на ялинці!..

П'ятилітній Федя добре знає, що, коли, як оце тепер, прийшов до них його дід,— можна трохи й повередувати. Дід хоч і суворий з вигляду, та дуже любить свого меншого онука, і мама при дідові, хоч і свариться на Федю, та все ж дарує йому всі його пустощі. Але сьогодні це вже занадто дратувало маму. До того ж у кімнаті сидів ще й Свирид Фролович, що прийшов запрошувати їх на завтра до себе та затримався, розмовляючи про щось з татом; що може подумати стороння людина, побачивши в домі такого вереду! А малий — як найнявся:

— Поведи, мамо, на Хрещатик! Я хочу подивитись на лебедів!

На цей раз, аби тільки малий не показував далі своїх викрутасів, мама піддалась:

— Добре, підеш зо мною до опери,— там ще більша ялинка стоїть.

Та хлоп'я затялося:

— Коло опери на ялинці самі зайці, а я хочу — з лебедями.

Мама зітхнула й з благанням у голосі звернулась до старшенького, Сашка:

— Хоч би ти, Сашку, втихомирив Федю! Просто біда! Першокласник Сашко, почуваючи себе перед меншим

братиком "зовсім великим", охоче взяв на себе обов'язки вихователя й рішуче підійшов до нього:

— А по задку, замість лебедів, не хо?..

Малий на мить замовк і перевів сердиті оченята на брата, не знаючи, чи той серйозно загрожує, чи тільки нахваляється. Користуючись з цієї паузи, мама мерщій вийшла з кімнати. Побачивши це, Федя хотів уже був розплакатися, та тут втрутився дід:

— А цить-бо! Чого розкис? Зо мною підеш! Я тобі всі ялинки покажу...

Малий замовк і запитально дивився на діда. Як на таке пішло, то що ж — він не від того, щоб оглянути з дідом хоч і всі ялинки. Але — коли? Зараз?.. Проте діда він не наважувався одразу спитати. А дід, Спиридон Харитоно-вич, чомусь нараз замовк і низько схилив голову. Потім постукав дрібно пучками по столі, цмокнув і — чи то всміхаючись, чи збираючись заплакати, сказав:

— Так, так... Ялинка!.. Пам'ятаю і я одну ялинку... Далася вона мені взнаки на все життя!

Старий Спиридон Харитонович, поринаючи в давню минувшину й ніби вже нікого не помічаючи в кімнаті, почав свою розповідь:

— Було мені тоді років дев'ять, а може, й усі десять. Знаю тільки" що саме тоді батько мій поступив на завод Греттера... Так-от, значить, поступив батько і попав він там під одного майстра. Чоловік, цей

майстер, був серйозний і спуску не давав. А головне — любив "лапу", чи, по-простому сказати,— хабарі. Ну, звісно, майстер на заводі тоді був — усе: від нього й заробіток твій, і штрафи всякі, а як захоче майстер, то й по шапці тобі з заводу дадуть. Це не те, що тепер: завком, комісії, парторги,— є кому жалітися, а тоді час був серйозний. Одне слово, почув мій батько від товаришів своїх, що, як не захаба-риш цього майстра, добра на заводі не жди. Невдовзі й різдво підійшло. Одержав батько получку перед святами, прийшов додому та й прикидає і так, і сяк. І на те треба гроші, і на це, хоч умри, а дай, і заробітку того всього приніс — що кіт наплакав, а тух ще й на хабара майстрові треба. Порадилися батько з матір'ю та й надумали: щоб купити щось майстрові, сказати б, подарунок який абощо,— ніяк не виходить, то треба хоч запросити його додому та пригостити: ачей, не погидує та й, думка, може ж, він не все й пожере, то самим що лишиться. Все ж таки — користь виходить! Так і зробили. Запросили вони його, чорта, на мою голову, як тепер пам'ятаю, на третій день різдва. І чого ж бо то, думаю, — саме на третій, а не коли інше! Це мені, бачите, зовсім не з руки було. Саме ж на цей третій день у купця Ханенка, що ра нашій Борщагівській вулиці через шість домів від нас жив,—"ялинка" буде! Про це я знав достеменно. Сам бачив, як привезли з Святошина до його будинку здоровенну, крислату ялинку, таку, що її і в парадні двері ледве вперли. А тут ще й мати перед святом ходила до Ханенків білизну прати, так оповідала, що там тих цяцьок та прикрас усяких накупили — аж очі розбігаються. І янголи з вати, і Дід-Мороз, і зірки срібні, і горіхи золоті, а головне —"хлопушки" з подарунками всередині... Чи не ці "хлопушки" й погубили тоді мене! Бачив я і раніше на вітринах у магазинах і янголів, і зірки, та навіть і "хлопушки, а от — що там усередині тих "хлопушок", які там подарунки,— не знати.

— А хіба у вас дома не було ялинки? — не стерпів спитати здивований Сашко.

— Ялинки — вдома? — перепитав дід, глянувши на онука, й усміхнувся:

— Не те, що, хлопче, ялинки, а як купили батьки все, що вкрай потрібно було, та ще й горілку з закускою майстрові, то не знати було, за що й хліба до нової получки купувати! Хе, ялинку вдома захотів!.. Життя тоді, кажу, серйозне було.

Федя непорозуміло подивився на старшого брата, на батька і собі хотів спитати діда, а які тоді ялинки були на вулицях, але Спиридон Харитонович уже оповідав далі:

— І далися ж мені тоді ці "хлопушки"! Тільки й думки в мене про них. Будь-що-будь, а я на третій день різдва через вікно з вулиці-подивлюсь, коли купецькі діти будуть у Ханенка "хлопушки" розривати,— що там у тих "хлопушках" усередині!.. На пальцях рахував, скільки днів лишилося до Ханенкової ялинки. Та ось прийшов кінець кінцем і цей третій день різдва. І довгим же він видався мені! Ледве діждав я вечора, коли до Ханенків почали сходитися гості з дітьми. Ну, вже, здається, час! І тільки-но я взявся за шапку, щоб з хати чкурнути, коли це батько мені:

— Куди? Нема чого собак ганяти на вулиці! Підсобиш матері вдома.

Що ти його будеш робити? Батько теж серйозний був і не любив двічі казати. Іншим разом, він і не здумав би оце про мене, а сьогодні, сам розумію,— майстра ждуть. Останні дні в батьків тільки й мова про нього — де посадити та як пригостити. Мусив я скоритися. Довелося, замість на ялинку дивитись, халявою роздмухувати самб-вар, що його заради такої оказії в сусідів позичили. І гірко ж було поратись коло самовара, коли мене так і рвало до будинку Ханенків! Аж ось і майстра бенеря до нас притарабанила. Огрядний собі чоловік, у сивій шапці, й вуса, як у кота, стирчать. Зайшов, розглянувся, кивнув згорда головою, роздягається. Батько закрутився коло нього — то пальто допомагає скинути, то шапку його підхопив і не знає, куди її покласти; мати гостеві в дверях низько вклоняється, а той щось мугикнув, погладив статечно свої вуса, кашлянув і поважно пішов до кімнати. Тільки краєм ока я його бачив, а одразу ж зненавидів так, що, мабуть, і сам батько не мав на нього такий храп, як я тоді. Та й то сказати — це ж через нього, чорта, я

не побачу Ханенкової ялинки і "хлопушок"! А більше й не було тоді ні в кого ялинки: на нашій вулиці сама дрібнота жила...

Тільки.-но сів гість до столу, як пішла веремія в нашій хаті! Батько коло нього крутиться, мати раз у раз з кімнати на кухню бігає, а я то оселедця скубу, то огірки солоні матері з бочки виймаю, то тріски колю, бо батько необачно запропонував гостеві яєчню, а той не посоромився згодитись. Тільки й передихнув я, коли трохи впоїли його; чую — сопе та уминає, сопе та уминає... А мені аж сльози котяться — такий жаль-досада! А мати все його маснень-ко припрошує:

— Призволяйтесь, чим бог послав! Уже вибачайте нам — ми по спромозі: як кажуть,— що хата має, тим і приймає... А може ж, випили б іще? Будьте ласкаві!..— Майстра, видати, пройняло, бо він уже не мугикав, а сказав:

— Та наче й уконтентувався вже; хіба оце пивця б — саме враз!

В кімнаті раптом замовкли. Мати метнулася на кухню й у розпачі кликала з порога на мигах батька. Що робити? Високий гість забажав пива, а його в хаті чортма! Стурбований батько прибіг на кухню і похапцем витрусив з вигорнутої кишені останні гроші. Похитав головою і сунув мені кілька мідяків:

— Спиридоне, збігай швидко по пиво! Дві пляшки! Та гляди мені — одна нога там, а друга тут!

Я спочатку аж не повірив. Не інакше, як сам бог напустив майстра зажадати щё й пива. Це ж дорогою до крамнички я зможу глянути й на ялинку! Я зірвався з місця, схопив на бігу шапку й, не одягаючи пальтечка,— мерщій на вулицю. Мені кортіло одразу кинутись до Ханенкових вікон, але я розмислив, що краще, мабуть, спочатку купити пиво, щоб, бува, не зачинили крамнички, а тоді вже досхочу дивитись на ялинку. Про те, щоб поспішати задовольнити майстрову спрагу,— мені й

на думці не було. Тут — ялинка й "хлопушки", а з пивом підожде! Я й незчувся, як добіг до крамнички, взяв пляшки й щодуху назад. Надворі був добрячий мороз, а я, дарма що був у самій тільки сорочці, без пальта, аж зіпрів. Ось і Ханенкові вікна. Чути, як у домі грають на роялі щось веселеньке, наче польку, і дітвора щебече. Та, на біду, вікна приморозило й через лапасті лисиці на шибках нічого не видно. Тільки вгорі шибки ясні й крізь них бачу стелю з візерунками. Та нащо мені стеля, коли мені ялинку треба. Озирнувся навкруги, а коло залізної огорожі перед домом дерево стоїть. Я, не довго думаючи,— на нього. Не раз улітку по горобині яйця доводилося видиратись і не на такі ще дерева, то тепер придалася мені та практика, сказать. Пляшки — в кишені, раз-раз та й угорі вже. Відціля все видати: і дітвору, що в якихось паперових іданочках кружляла навколо ялинки, і саму ялинку з Гасвіч^ціїГми свічками, й) "хлопушки" на ній. Очі мої розбіглися, не знаю, на що й дивитись. Коли це підходить збоку до ялинки старший панич Ханенків, чиркнув мірника, підпалив щось, і відтіля як посиплються в різні боки зірочки, та як замиготять! Я аж рота роззявив, а панич ходить, як чаклун, усміхається і все собі підпалює... Дивлюсь, і там, і там палахкотить та зірочками кидає. По всій ялинці! Ну, чисто тобі, як на малюнку, а то й у казці... Дивлюсь, далі панич на стільця став, простягнув руку й дістає відкілясь з ялинки саму що не є здоровенну "хлопушку". Такої я і на вітринах ніколи не бачив. Узяв він її за обидва кінці, смикнув за щось там усередині й... Отут я і стерявся. Забув і про пляшки, й про все на світі. Кинувся вперед, щоб не пропустити нічого, як він ту "хлопушку" розкриватиме, коли це — брязь підо мною щось, потім ще раз — брязь!.. Оглянувся і завмер: та це ж у мене пляшки з пивом вислизнули і впали! Чи не вони то й забряжчали долі? Вирячив я очі, щоб роздивитись, бо після світла погано було видно, бачу — наче щось чорніє на снігу. Я сплигнув з дерева. Матінко моя рідна, так воно і є! І треба ж було впасти тим пляшкам не просто на сніг, а об залізну огорожу вдаритись! Та хоч би вже одна, а то обидві. Ну, як тепер додому вертатися? Немилі мені стали враз і ялинка, і "хлопушки", і весь світ наче затьмарився, бо знаю, буде мені вдома непереливки. Та нічого не вдієш,— почвалав до нашого двору. І боязко вертатись, а йду. Мов на шибеницю в петлю лізу. Думка тільки, як би його відтягти розплату, і

через те ще повільніше човгаю. Підходжу до дому й уявляю собі, як там майстер з котячими вусами здивовано очима лупає, мовляв,— а де ж пиво? Уявляю, як і батько спересердя казиться: послав щеня по пиво, та тільки його й бачили! Стривай же!..

Ось і двері наші, та тільки мені страшно на них і глянути, не те що відчинити... Мороз на ніч бере, припікає. Стою я під дверима в самій сорочці, скулився весь, тремчу, як цуцик... Не знаю, скільки я отак стояв — почав уже клякнути й на сон мене ніби хилить — аж раптом одчинилися двері, й з них повагом вийшов одягнутий майстер, а за ним, уклоняючись та перепрошуючи, висунулись і батько з матір'ю:

— Ось і обормот ваш! — сказав здивовано майстер, та батько вже вискочив наперед:

— Пиво де? Я мовчу.

— Де? — пошепки, аж захлинаючись від гніву, визвірився він на мене і схопив за плече.

— Роз...роз-бив...— не сміючи звести очі, ледве чутно проказав я.

— Мн-да... Виходить, значить, по усах потекло, а в рот не попало,— в'їдливо всміхнувся майстер і, ледве кивнувши головою, подався з двору. Це ще більше розлютило батька, він згріб мене за карк і — сам не при собі — потяг до хати.

— Розбив — кажеш? Так, що й черепків нема? Добре навчився брехати, синку!..

Задихаючись, він рвучко зняв з своїх штанів ременя.4 Я мовчав. Що вже там виправдовуватись, коли винен, та й однаково не одвернути кари! Але того, що випало мені,— і я не сподівався... Не пам'ятаю, як опинився на ліжку, як і коли заснув... Чи не тієї ж ночі й запалення

легенів у мене почалося,— не минулось стояння на морозі!.. Два тижні вивалявся я тоді в ліжку і як ото дуба не дав — і сам не розумію.

Спиридон Харитонович зітхнув і нахилився до свого улюбленця:

— Отака, Федьку, була в твого діда ялинка, отакі й "хлопушки"!.. А ти коверзуєш: "Не ту ялинку хочу, а оту; не з зайцями, а з лебедями!.."

Старий докірливо подивився на малого і знову, немов згадавши щось, повернувся до дорослих:

— І скажіть же: кожного року, бувало, читаєш у газетах на різдво оповідання про бідного хлопчика, що знадвору крізь вікно зазирає на ялинку багатіїв, а нікому — ні міській думі чи там земству, скажімо,— і в голову не стукнуло, хоч би одну ялинку поставити на вулиці для бідняцької дітвори! Куди там! Звісно,— капітал, а це вже діло серйозне...

Обидва онуки широко розплющеними очима дивилися на діда. Феді хотілось спитати, яким то "обормотом" був колись дід, але він уже забув і не міг пригадати цього слова, а Сашко ніяк не міг собі уявити того часу, коли для дітей не було ялинки ні на вулиці, ні вдома. Просто неймовірно!